

Leverték-e a lengyel népet ?

A Párizsban élő politikai filozófus, Claude Lefort, a francia baloldali értelmiség egyik legmarkánsabb képviselője. A magyar forradalomról szóló elmélkedését sorozatunk 9-10. számában közöltük. Alábbi cikke az *Esprit* c. folyóirat 1982. márciusi lengyel különszámában jelent meg.

Amikor jó egy éve az *Esprit* számára fölvezoltam a lengyel helyzetet, rámutattam, hogy milyen bizonytalanság övezi a kommunista rendszert megrázkódtató tömegmozgalom jövőjét. Ezt nem egyszerűen óvatosságból tettem, vagy azért, mert féltem, hogy rám cáfolnak a tények, hanem azért, mert nem osztottam azoknak az optimizmusát, akik hittek a rendszer békés átalakulásának lehetőségében; felmértem a « Szolidaritás » harcában jelentkező gyökeresen új elemeket. Mint akkor írtam, « ki kell zárunk annak a lehetőségét, hogy tartós egység alakulhat ki egyrészt a kommunista párthatalom követelményei, másrészt a dolgozók, az értelmiségiek, illetőleg általában véve a népesség elnyomott rétegeinek a kívánalmai között. » Ugyancsak kizártuk azt a lehetőséget, hogy « létrejön majd egy olyan demokratikus kommunizmus, amelyben mind a társadalmi konfliktusok, mind az ellenzékiesség intézményes megerősítést nyernek ». « Amit ezzel szemben tapasztalunk, írtam, az az, hogy törés állott be a totalitárius rendszerben. »

Ma, néhány hónappal a tömegmozgalom erőszakos elfojtása után a bizonytalanság megmaradt. Ugyanazok az okok, amelyek kétségessé tették, hogy sikerrel járhat, azt is kétségessé teszik, hogy ez a mozgalom vereséget szenvedhet. A törés továbbra is jelen van, sőt még el is mélyült. A népesség és a kommunista hatalom között olyan űr tátong, amelyről nehéz elképzelni, hogyan lehetne kitölteni. A hatalom erőszakos talpraállítása mély ellenérzésekbe ütközik. Megváltozott a konfliktus formája, de megoldásához nem kerültünk közelebb.

A « háborús állapot » kihirdetésével Jaruzelski olyan eszközök birtokába jutott, amelyek elvben megbéníthatják a « Szolidaritás » legaktívabb vezetőit és harcosait, katonai fegyelem alá vetik a lengyeleket, megszüntetik a széthúzást és mindenkit kiszolgáltatnak a kommunista önkénynek. S mi történt a valóságban? A dolgozók engedelmeskednek, amennyire muszáj, de nem szolgálnak. A hadiállapot meghirdetését hadüzenetnek tekintették, és a helyzetet ez a szó fejezi ki a legjobban: háború. Bizonytalanságról pedig azért beszélünk, mert a játszma még nem dőlt el. E bizonytalanság legfontosabb eleme az a központi szereplő, melyet az egyszerűség okából lengyel népnek szoktak nevezni, s amelyet a hatalom — részint akaratlanul is — ellenségévé tett. A szóbanforgó főszereplőt azonban nem lehet stratégiai megközelítésben egységesnek tekinteni. Egyének és kis-közösségek miriádjaiból tevődik össze, amelyeket a totalitáriánizmusról szerzett tapasztalatuk, valamint a létfontosságúvá növekedett szabadságjogok óhajtása hozott közös nevezőre. A szabadság és a méltóság igénye Lengyelországban összefonódott a legelemibb szükségletekkel, ugyanolyan elemi ösztönné vált, mint a létfenntartás vagy az éhség (melyektől egyébként is elválaszthatatlan). Népről egyes számban pontosan ennek az érdek- és igény-egyesülésnek a nevében lehet beszélni. Ezzel nem akarjuk a nemzeti hagyomány és a vallás jelentőségét lebecsülni. De a vallás például csak azáltal válhatott mozgósító, egységesítő erővé, hogy a szabadságvágy átütő létszükségletté vált. Még abban a szakaszban is, amikor a « Szolidaritás » sikere mindenki előtt nyilvánvalóvá tette, hogy az érdekek és

a törekvések egy irányban haladnak, a nép még akkor is sokarcú maradt. Sőt, a demokratikus mozgalom maga is kedvezett ennek a sokarcúságnak. A nép csak a totalitás képzetétől áthatott gondolkodásban áll össze eggyé, olyan egységgé, amelyet aztán a párt megtestesíthet. Az anti-totalitárius forradalom szakít ezzel a képzzettel, visszaállítja a különbségek tudatát, s eközben kapcsolatot teremt az egymástól addig elkülönítettek között, közös akaratba fogva őket össze.

Ebből adódik, hogy egy ilyen mozgalom rettenetesen sebezhető. Nemcsak hogy nem sorakozik fel valamilyen tekintély mögé, de minden túlzott központosítástól irtózik, s ezért nem is tud az ellenfél módszereivel egyenértékű, egységes stratégiát követni. Noha megtalálta a helyes választ a kommunista modellre, nem tud hatékonyan védekezni, mert nem jutott olyan intézmények birtokába, amelyek a demokratikus modellt életképpé tennék. Ez a gyengeség megfigyelhető volt abban a szervezetben, amely a népesség reményeit megtestesítette. A « Szolidaritás » szakszervezet azokhoz a tömegekhez hasonlított, amelyeket egybefogott, s még vezetősége is a tagság képére formálódott, akármekkora volt is egyes vezetőinek, s személy szerint Walesának egyébként megkérdőjelezett döntési szabadsága. Jaruzelski december 13.-i offenzívájának sikere is ezt bizonyítja: a « Szolidaritás » szervezete nem volt alkalmas arra, hogy egy ilyen csapásnak ellenálljon. Vezetőségének utolsó ülése jól tükrözi zavarát, s arra való képtelenségét, hogy a küszöbön álló eseményeket előre lássa. Ezért, úgy gondolom, tévedés volt a gdanski megegyezést követő tizenöt hónapban kettős hatalomról beszélni. Csak egy hatalom volt, a kommunista állam, amelynek tekintélye ugyan látványosan szétfoslott, de amely az erőszak eszközeit továbbra is birtokában tartotta, míg — vele szemben — a « Szolidaritás » egyre növelte tekintélyét, de nem jutott hatalomhoz.

Kertelés nélkül szembe kell néznünk ezzel a gyengeséggel, ugyanis a totalitárius rendszer elleni harc esélyeiről van szó. Annakidején úgy gondoltam — s e nézettel nem álltam egyedül — a lengyel mozgalom legnagyobb, legtalá-

lékonyabb újítása az, hogy megpróbálta megkerülni a kommunista hatalmat, ahelyett, hogy szemből rontott volna neki. Nem vonta közvetlenül kétségbe e hatalom legitimitását, de azt követelte tőle, hogy fogadjon el bizonyos szabadságjogokat; továbbá ügyelt arra, hogy miközben e jogok kivívására mozgósít, ne vigye kenyértörésre a dolgot. Bár világos volt előttem, hogy a követelések dinamikája a valóságban áthágja a kommunista rendszer határait, ez az áthágás kihívás nélkül történt, s annak a konvenciónak a jegyében, hogy van egyrészt a politika, ami a Párt ügye, másrészt a szociális élet, ami mindenkinek az ügye. « *Bizonyos értelemben, írtam, a lengyel mozgalom messzebb megy, mint az összes eddigiek, ám bár látszatra kevésbé radikális, mint amilyen a magyar forradalom volt. E mozgalom ugyanis kilépett abból a dilemmából, amely annak idején a budapesti és prágai eseményeket utalta, vagyis hogy a kommunista hatalmat javítani kell-e vagy szétzúzni, s ehelyett a hatalomtól elkülönülő civil társadalom autonómiáját hirdette meg. A civil társadalom ugyan összeegyeztethetetlen a rendszer természetével, de belülről mond ellent neki azzal, hogy elveit egyszerűen nem veszi tudomásul.* »¹

A decemberi események után az effajta elemzés kételyeket ébreszt, vagy pontosabban — s itt ez a fontos — ha elfogadjuk, hogy helyes képet adott a vállalkozásról, akkor ez utóbbinak a célszerűségét illetően ébred bennünk kétely. A lengyel kísérlet arra számított, hogy a dolgozók követeléseivel szemben a Párt képtelen lesz a társadalom fölötti totális hatalmát fönntartani; ez be is következett, még hozzá várakozáson felüli sikerrel. Egybehangzó tanúságok szerint a Párt tekintélye összeomlott, és a kormányzat képtelennek bizonyult a közügyek továbbvitelére, ideértve a termelést és a közellátást is. Persze lehetséges, hogy a kormány, mint egyesek mondják, tudatosan idézte elő a káoszt. Még ha így volna is, nyilvánva-

¹ Hasonló értelemben elemeztük a lengyel stratégiát a *Magyar Füzetek* 7. számának bevezető cikkében (« A lengyel földindulás »). — *A szerk.*

lóan nagy bajban kellett lennie ahhoz, hogy ilyen taktikához folyamodjék. Mászóval még ez is csak a tömegmozgalom erejét bizonyítja. De ugyanezen okból a tömegmozgalom nem tudott pozitív eredményeket felmutatni. A « Szolidaritás » ugyanis egyrészt nem rendelkezett a válság leküzdésére alkalmas eszközökkel, másrészt nem is akart a politikai hatalom ügykörébe vágó dolgokkal foglalkozni. Hallgatólag a szakszervezet a következő elvet követte: *Ti, kommunisták, a kezetekben tartjátok a hatalmat, csak tartsátok. Mi, dolgozók, nem akarjuk azt tőletek elvenni, de tudatában vagyunk jogainknak, és azokért eltökélten harcolni is fogunk. Ha ti tiszteletben tartjátok a jogainkat, mi engedelmessé válunk.* Kétséges elv, minthogy a kommunista hatalom nem ismer el határokat, de ez a kétség termékeny volt, amennyiben lehetővé tett egyfajta modus vivendi-t, mint ezt a gdanski egyezmény s az azt követő kompromisszumok mutatták. Közben viszont a kormány egyre kevésbé kormányzott, nőtt a fejetlenség, s vele együtt az áruhiány, ami a « Szolidaritás »-t új és előre nem látott nehézségek elé állította. Hogy lehet a jogok védelmére szorítkozni, amikor a hatalom realitása köddé foszlik? A szakszervezeti stratégia alapjai inogtak meg. Ezekután már a következő alternatívák között kellett választani: vagy a politikai intézményekben jöjjenek létre változások, szabad választások révén, melyek demokratikus legitimitáshoz vezethetnek, vagy alakuljon valamiféle nemzeti igazgató-tanács, hozzáértő emberekből, akik képesek egy gazdasági reformterv kidolgozására és kivitelezésére; végül helyi szinten induljon meg olyan új szervek alakítása, amelyek elvégezhetik a termelés és az elosztás megszervezését.

A « Szolidaritás » vezetőinek utolsó tanácskozásán ilyesfajta kérdésekről esett szó. S ez az, ami kétségeket támaszt a joggyakorlás és a hatalomgyakorlás elválaszthatóságát illetően. De felvetődik egy másik kérdés is: milyen mértékben szakítottak a « Szolidaritás » harcosai és vezetői azzal az illúzióval, hogy a kommunista rendszer végül is rááll a társadalom demokratizálására? Elfogadom, hogy ez az illúzió szükséges volt a cselekvéshez, mert nélküle semmit nem lehetett volna kezdeni.

Vitathatatlan azonban, hogy ez az ábránd súlyos következményekkel járt, mint ezt a későbbiek mutatják: innen eredt a túlzott reménykedés a párt úgynevezett liberális szárnyában, a meggyőződés, hogy a józan ész végül is győzni fog az uralkodási ösztön felett a hatalom legintranzigensebb védelmezői körében is; ezért voltak vakok aziránt, hogy a párttagság egy részének meghátrálása és a párt tekintélyének megroppanása ellenére a kommunista hatalom érintetlenül őrizte a megtorlás eszközeit, a milíciát és a hadsereget; s végül innen eredt annak a számításon kívül hagyása, hogy lehetséges olyan ellenlépés, amelyben nem az oroszoké a főszerep.

Ez az utolsó tévedés a legfrappánsabb, de ugyanolyan jelegű, mint a többi. A nemzeti újjászületés és az ebben kialakuló egység lelkesítő mámorában sokan nem is voltak hajlandóak olyan ellentámadásra gondolni, amelyet lengyelek, akárcsak a leghitványabbak is, intéznének *az egész nép ellen*; még kevésbé tudták elképzelni, hogy a nemzet hadserege lép majd fel a nemzet ellen, noha tudták, mennyire függ ez a szovjet parancsnokságtól. Igaz: azt, hogy december 13.-a *katonai* pucss volt, a lengyelek már nem gondolták, ilyen sületlenséget csak nyugaton gondolhattak. Lengyelországban mindenki tudja, hogy Jaruzelski és a többi katonai vezető mind csupa megbízható párttag, s hogy a párt civiljei a majdani restauráció reményében adták kezükbe a hatalmat. Annál különösebb, hogy a hatalom e belső tartalékával az utolsó pillanatig senki sem számolt. A népmozgalom mérlegében még egy dolgot kell a gyengeségek oldalára írni: annyira bízott önmagában, hogy jóhiszeműségének egy részét ellenfeleibe is beleképzelte. Walesa csak a legutolsó pillanatban jutott el odáig, hogy, mint mondotta: « *Tovább egy lépést se hátra, a szembenálló fél soha nem volt és soha nem lesz tisztességes* ».

*

Elérkezett tehát a gyász ideje? Úgy képzeltük, hogy a magyar felkelés veresége leckéül szolgált a lengyeleknek. Hiú volt-e ez a remény? Igaz-e, hogy a szabadság ügye

kilátástalan Kelet-Európában, akár békés, akár erőszakos eszközökhöz folyamodik, akár frontálisan támad az ellenfélre, akár óvakodik a kihívástól? Budapest után Varsó: a lehetetlen kísértése ismétlődik-e meg? Másszóval semmi kilátás nincsen-e addig, amíg töretlenül áll a szovjet uralom, amíg repedések nem keletkeznek a szovjet blokk központjában?

Aki azt mondja, hogy a lehetetlen megkísértése ismétlődik, megfeledeznek arról, hogy a totalitáriánizmus Kelet-Európában, sőt magában a Szovjetunióban is máris fontos változásokon ment át. Fönntartja magát, de ideológiája kétségtelenül elhalóban van. Márpedig, ha a rendszer nem számíthat tömegtámogatásra a kommunizmus elvei alapján, ha nem kelt föl legalább valami homályos reménykedést egy jobb jövőben, ha nem képes arra, hogy a mindenki szeme előtt csillogó ipari és technikai fejlődést valamicske jólétre váltsa át, akkor sokkal gyengébb, mint ezt katonai ereje alapján hinni lehetne. Elterjedt vélemény, hogy e rendszer kiöli az emberekből azt a hitet, hogy valamit tenni lehet. E véleményt cáfolja a szabadságmozgalmak újabb és újabb föllángolása; ezeknek veresége láttán viszont azt szokták mondani, hogy az érdekelteknek nem volt érzékük aziránt, mi az, amit *nem lehet...*

Talán becsületesebb volna kimondani, hogy senki sem ismeri a jogaiktól megfosztott népek tűrőképességének határait, s ugyancsak senki nem tudja, hol húzódik a határ a lehetséges és a lehetetlen között. Annyi bizonyos, hogy ez a határ nemcsak fizikai, hanem a lelkekben is keresendő.

Lengyelországban december 13.-ával a kommunista eszme romokban hever. Hanyatlása jóval korábban kezdődött, hiszen enélkül a « Szolidaritás » nem is jöhetett volna létre. De azt lehetett gondolni, hogy minden cinizmus, korrupció és önhittség ellenére az uralkodó párt még talán képes arra, hogy kiigazítsa önmagát; hogy alapvető szovjet függőség ellenére azért valami kapcsolatban maradt a néppel, amelynek vezetésére vállalkozott. Az új helyzet véget vet e hiedelmeknek. Habár az oroszoknak nem kellett közvetlenül fellépniök, a lengye-

lek nem írnak a javukra semmiféle tartózkodást, hiszen tudják, milyen nyomást gyakoroltak előbb a Kania-féle kormányzatra, majd Jaruzelskire. S ami még fontosabb, a lengyelek most kitapasztalják, milyen kegyetlen represz-szióra képes a dolgozók ellen a nemzeti kommunista hatalom. Ha szovjet csapatok özönlötték volna el az országot, talán maradt volna valami kétértelműség a tiszt-ségükben maradó pártvezetők helyzetében. Mint Kádár esetében 1956-ban, félig foglyoknak lehetett volna őket tekinteni, legalábbis az első pillanatban. De nem ez a helyzet: a Párt pőrére vetköztetve áll, nem egyéb, mint pusztá katonai hatalom. Győzelemről beszélni ilyen körülmények között: nem elsietett-e? Mint fentebb mondtuk, elmélyült a rendszeren belüli törés. S mind mostanáig semmi sem mutat arra, hogy a hatalom ki tud kecmeregni a megtorlás kritikus periódusából. Hat héttel a hadi-állapot kihirdetése után Jaruzelski első nyilvános beszé-dében kijelenti, hogy ez az állapot tartani fog mindaddig, amíg helyre nem állítják a közrendet és a termelés nor-mális menetét. Olyan áremelkedést jelent be, amelynek életbeléptetését csak terror tudja biztosítani. A technok-raták a gazdaság reformjáról beszélnek, de elismerik, hogy nincsenek meg a föltételei annak, hogy az ehhez szükséges jogokat megadják a dogozóknak. S végül a kormány képtelennek bizonyul a lakosság elemi szükség-leteinek kielégítésére, nincs abban a helyzetben, hogy mint annak idején Kádár tette, a szabadságjogokat élel-miszerre váltsa be. Másszóval ugyanazok az okok, amelyek az erőszak bevezetését előidéztek, megakadályozzák, hogy a hatalom lemondjon róla. Lényegében a konfliktus ma-radt az, ami volt.

Miért? Mert nem sikerült a lakosságot megzabolázni. A szakszervezetet ugyan fölszámolták, de a kiszivárgó — részben hivatalos forrásból származó — információk szerint van passzív ellenállás, (bizonyítéka a termelés-csökkenés), és van aktív ellenállás (illegális szakszerve-zeti hálózat, sztrájkok, tüntetések). Mindez kudarcra íté-li a restaurációt. Tartós maradhat-e az ellenállás? Nem tudjuk. A szükségszerűség súlya óriási. Az elemzés azon-ban nem állhat meg a december 13.-i dátumnál.

A népmozgalom gyengesége átüt még azokon a jelenségeken is, amelyekben erejét látni, mégis fölmerül a kérdés, hogy ez a gyengeség nem tartalmazza-e egy új erő csíráit. Talán éppen egy ilyen akciónak, amely beérte a jogvédelemmel és átengedte a hatalomnak az erőszak fegyvereit, köszönhető, hogy válaszul a terrorra, a lakosságban szinte spontán módon, minden jelszó és szervező apparátus nélkül alakult ki az eltökéltség: «nem kiszolgáltatni». Megkockáztatnám azt a feltevést, hogy itt egy újabb tapasztalatról van szó. A «Szolidaritás» a jogok nevében interpellált a hatalom ellen, melyet nem akart megragadni, de interpellációjában volt egy jó adag *várakozás*. E várakozásnak most vége. S a lengyel nép néma beszéde most ezt mondja: «*Tiétek az erő, de nem kaptok érte semmit.*» Ha nem tévedek, Lengyelország egy egészen extrém erőpróbához érkezett, amelynek a következményeit nem tudjuk belátni, mert hiányoznak hozzá a történelmi precedensek. Ilyen erőpróba csak egy totális rendszerben képzelhető el, amely — régi zsarnokságokhoz hasonlóan, de sokkal jelentősebb eszközökkel — elválasztja az uralmi szférát az ország egészétől. A lengyelek küzdelme La Boétie szavait idézi emlékezetembe: «*Csak hogy a zsarnok egyedül van, nem szükséges harcolni se vele, védekezni se ellene; saját magától pusztul el, feltéve, hogy az ország nem áll be a szolgálatába. Nem kell semmit elragadni tőle, elegendő nem adni neki semmit.*» És még ez a mondat is, ez a felhívás: «*Fogadjátok meg, hogy többé nem szolgáltok és akkor szabadok lesztek. Nem akarom, hogy nekiugorjatok, sem hogy megrendítsétek, csupán hogy ne támogassátok: meglátjátok, hogy mint holmi kolosszus, mely alól kirántják az alapot, saját súlyától fog ledőlni és összetörni.*» («*Discours de la servitude volontaire.*»)

Utópia, mondják majd egyesek. Az; de nem volt valami utópikus a «Szolidaritás» keletkezésében is? Továbbá az volna-e a realizmus, hogy halhatatlannak tekintjük a nagy kolosszust? Csak a szolgaságban volna realizmus?

Amikor aláhúzzuk a passzív ellenállás hatékonyságát, nem akarjuk figyelmen kívül hagyni az erő logikáját.

Mindössze annyit mondunk, hogy nem lehet pusztán e logika ismérvei alapján ítélni a népmozgalom sorsáról, nem lehet csak az erővel számolni és elhanyagolni a szolgaság elutasításában rejlő lehetőségeket.

Egyszóval két ellentétes perspektívát tartunk szem előtt. Egyfelől úgy tűnik, hogy a hadseregre és a milíciára támaszkodó Jaruzelski, a Lengyelországra nehezedő szovjet fenyegetés hatása alatt végül is felül kell hogy kerekedjen a fegyvertelen és szövetségesek nélküli lakosságon. Ha nem ér célt, akkor ez azért lesz, mert nem ment eléggé messze a terror gyakorlásában, s föltehető, hogy akkor előbb vagy utóbb az oroszok veszik kezükbe a dolgot. Másfelől meg úgy látszik, hogy a szabadság gyakorlata és a kommunista hatalommal szembeni ellenállás visszafordíthatatlanná vált Lengyelországban, s pusztán erőszakkal nem lehet megbírkózni vele.

A lengyel nemzeti és demokratikus ellenállás témájáról lásd még a Magyar Füzetekben Adam Michnik tanulmányát (1. szám); az ellenzék szervezkedéséről és elveiről közölt ismertető szövegeket (3. szám); sorozatunk 7. számát, amelyet teljes egészében a Gdanskkal megindult új « lengyel földindulásnak » szenteltünk; valamint Marcin Królnak, A. Michniknek és Jacek Kuronnak a forradalom hevében írott elemzéseit (8., illetve 9-10. szám). Előző számunkban olvasható a « Szolidaritás » kongresszusa által Kelet-Európa dolgozóihoz intézett történelmi felhívás is (9-10. sz., 210. o.)